

Видавнича група «Наукові перспективи»

**Громадська організація
«Християнська академія педагогічних наук України»**

**Громадська організація «Всеукраїнська асоціація
педагогів і психологів з духовно-морального виховання»**

*за сприяння громадської наукової організації
«Всеукраїнська Асамблея докторів наук з державного управління»*

«Перспективи та інновації науки»

(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)

Випуск № 9(14) 2022

Київ – 2022

Publishing Group «Scientific Perspectives»

Public organization "Christian Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine"

**Public organization "All-Ukrainian Association of Teachers and Psychologists
of Spiritual and Moral Education"**

*with the assistance of the public scientific organization
"Ukrainian Assembly of Doctors of Sciences in Public Administration"*

"Prospects and innovations of science"

(Series" Pedagogy ", Series" Psychology ", Series" Medicine ")

Issue № 9(14) 2022

Kiev – 2022

«Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)»: журнал. 2022. № 9(14) 2022. С. 713

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 27.09.2021 № 1017 журналу присвоєно категорію "Б" із психології та педагогіки

Рекомендовано до видавництва Президією громадської наукової організації «Всеукраїнська Асамблея докторів наук з державного управління» (Рішення від 17.08.2022, № 6/8-22)

Журнал видається за активної підтримки Інституту філософії та соціології Національної Академії Наук Азербайджану (Баку, Азербайджан) та КНП "Клінічна лікарня №15 Подільського району м. Києва"

Журнал заснований з метою розвитку наукового потенціалу та реалізації кращих традицій науки в Україні, за кордоном. Журнал висвітлює історію, теорію, механізми формування та функціонування, а, також, інноваційні питання розвитку психології, педагогіки та медицини. Видання розраховано на науковців, викладачів, педагогів-практиків, представників органів державної влади та місцевого самоврядування, здобувачів вищої освіти, громадсько-політичних діячів.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus (IC), Research Bible, міжнародної пошукової системи Google Scholar.

Голова редакційної колегії:

**Жукова Ірина
Віталіївна**

кандидат наук з державного управління, доцент, директор Видавничої групи «Наукові перспективи», виконавчий директор президії громадської наукової організації «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління» (Київ, Україна)

Головний редактор: Чернуха Надія Миколаївна — доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна).

Заступник головного редактора: Сіданіч Ірина Леонідівна — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України (Київ, Україна);

Заступник головного редактора: Жуковський Василь Миколайович — доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри англійської мови Національного університету "Острозька академія" (Рівне, Україна).

Редакційна колегія:

- **Бахов Іван Степанович** — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології та перекладу Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- **Балахтар Катерина Сергіївна** - здобувач ступеня доктора філософії (PhD) за спеціальністю 053. Психологія, старший викладач кафедри іноземних мов в Національному університеті ім. О. О. Богомольця (Київ, Україна)
- **Бартенєва Ірина Олександрівна** - кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» (Одеса, Україна)
- **Біляковська Ольга Орестівна** – доктор педагогічних наук, професор кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, Україна)
- **Васильєв Авер'ян Григорович** - доктор філософії (з медицини) PhD, медичний директор країн Перської затоки, GlaxoSmithKline (Дубай, ОАЕ)
- **Вергун Андрій Романович** – доктор медичних наук, доцент кафедри сімейної медицини, лікар-хірург вищої категорії, антиплагіатний експерт, старший інспектор наукового відділу, відповідальний за виявлення плагіату в наукових і навчально-методичних працях Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького (Львів, Україна)
- **Вовк Вікторія Миколаївна** - кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки Державного університету ім. Станіслава Сташіца в Пілі (м. Піла, Польща)
- **Гвоздьович Сильвія** — кандидат наук, Державна професійна вища школа ім. Якуба з Парадижу в Гожуві-Великопольському (Польща)
- **Головач Наталія Василівна** — кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри управління персоналом та економіки праці Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- **Гречановська Олена Володимирівна** – доктор педагогічних наук, професор кафедри філософії та гуманітарних наук Вінницького національного технічного університету (Вінниця, Україна)
- **Гудзенко Ганна Володимирівна** — кандидат медичних наук, асистент кафедри неврології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця (Київ, Україна)
- **Гуменникова Тамара Рудольфівна** — доктор педагогічних наук, професор, директор Придунайської філії Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- **Дерстуганова Наталя Вікторівна** - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри освіти та управління навчальним закладом Класичного приватного університету (Запоріжжя, Україна)
- **Долгова Олена Миколаївна** - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- **Древіцька Оксана Остапівна** - доктор медичних наук, доцент, професор кафедри медичної психології Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- **Журавльова Лариса Петрівна** — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Поліського національного університету (Житомир, Україна)

- Заячківська Оксана Василівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та економічної безпеки Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
- Ижневська Леся Анатоліївна — кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та особистісного розвитку Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України (Київ, Україна)
- Ічанська Олена Михайлівна - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Кардаш Оксана Любомирівна — кандидат економічних наук, доцент кафедри комп'ютерних технологій та економічної кібернетики Навчально-наукового інституту автоматизації, кібернетики та обчислювальної техніки Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне, Україна)
- Коваленко Олена Михайлівна - кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник відділу профільного навчання Інституту педагогіки НАПН України (Київ, Україна)
- Ковальчук Анна Сергіївна - здобувач ступеня доктора філософії (PhD) за спеціальністю 053 Психологія Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України (Київ, Україна)
- Коломоєць Андрій Володимирович - кандидат медичних наук, директор «Медсервісгруп» (Київ, Україна)
- Коляденко Ніна Володимирівна - доктор медичних наук, доцент, завідувач кафедри медичної психології Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- Корнієнко Петро Сергійович - доктор юридичних наук, доцент, адвокат, заступник першого проректора по роботі з коледами, професор кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін Національної академії статистики, обліку та аудиту (Київ, Україна)
- Кравчук Володимир Миколайович — доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- Кравчук Людмила Степанівна - кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна», завідувач кафедри фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна» (Хмельницький, Україна)
- Лігоцький Анатолій Олексійович — доктор педагогічних наук, професор (Київ, Україна)
- Лич (Назарук) Оксана Миколаївна - доктор психологічних наук, доцент, член-кореспондент української академії акмеології, член громадської спілки «Національна психологічна асоціація», доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Макаренко Олександр Миколайович — доктор медичних наук, професор, академік Міжнародної академії освіти та науки, професор кафедри загальномедичних дисциплін Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- Мальцев Дмитро Валерійович — кандидат медичних наук, завідувач лабораторії імунології і молекулярної біології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця (Київ, Україна)
- Марушева Александра Анатоліївна - доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри публічного управління та інформаційного менеджменту ПВНЗ Університет Новітніх Технологій (м. Київ, Україна)
- Мельник Володимир Степанович — доктор медичних наук, професор кафедри неврології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця, декан медичного факультету №1 (Київ, Україна)
- Мідельський Сергій Людвигович – професор, Академік, Президент Регіональної Академії Менеджменту (Казахстан)
- Міхальський Томаш — доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету (Польща)
- Миргород-Карпова Валерія Валеріївна - кандидат юридичних наук, заступник директора з наукової роботи, старший викладач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)
- Михальчук Василь Миколайович - доктор медичних наук, професор, Заслужений працівник охорони здоров'я України, завідувач кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування Національного університету охорони здоров'я України імені П.Л.Шупика (Київ, Україна)
- Нікульчев Микола Олександрович – доктор богословських наук, кандидат філософських наук, професор, доцент кафедри історії та права ДВНЗ «Донецький національний технічний університет» (Покровськ, Донецька область, Україна)
- Помиткін Едуард Олександрович — доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Язюна НАПН України (Київ, Україна)
- Помиткіна Любов Віталіївна — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Попель Оксана Василівна - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української та іноземної філології Одеського національного технологічного університету (Одеса, Україна)
- Приходькіна Наталія Олексіївна - доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України (Київ, Україна)
- Прокоф'єва Марина Олександрівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземної філології факультету лінгвістики та соціальних комунікацій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Радзіховська Наталія Станіславівна — кандидат медичних наук, лікар вищої категорії, завідувач відділенням неврології КНП "Клінічна лікарня №15 Подільського району м. Києва", асистент кафедри неврології НМУ імені О.О. Богомольця (Київ, Україна)
- Стовбан Микола Петрович - кандидат медичних наук, доцент кафедри фізіотерапії і пульмонології з курсом професійних хвороб, заступник генерального директора комунального некомерційного підприємства "Івано-Франківська обласна клінічна інфекційна лікарня Івано-Франківської Обласної Ради" (Івано-Франківськ, Україна)
- Трушкіна Наталія Валеріївна - кандидат економічних наук, член-кореспондент Академії економічних наук України, дійсний член Центру українсько-європейського наукового співробітництва, старший науковий співробітник відділу проблем регуляторної політики та розвитку підприємництва, Інститут економіки промисловості НАН України (Київ, Україна)
- Турчинова Ганна Володимирівна — кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету природничо-географічної освіти та екології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна)
- Хохліна Олена Петрівна — доктор психологічних наук, професор, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Цимбалюк Руслан Степанович — кандидат медичних наук, доцент кафедри загальної хірургії № 1 Національного медичного університету імені О.О. Богомольця, декан медичного факультету №2 (Київ, Україна)
- Чаусова Тетяна Володимирівна — кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та особистісного розвитку Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України (Київ, Україна)
- Чумак Оксана Володимирівна - доктор економічних наук, доцент, науковий співробітник відділу статистики і аналітики вищої освіти Державної наукової установи «Інститут освітньої аналітики», (Київ, Україна)
- Яковичська Лада Савелівна — доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

ЗМІСТ

СЕРІЯ «Педагогіка»

Miroshnichenko V.I. <i>METHODOLOGY OF READINESS FORMATION OF JUNIOR BORDER GUARD SERVICE PERSONNEL FOR PROFESSIONAL ACTIVITIES IN EXTREME SITUATIONS</i>	13
Ostrovska M.Ya. <i>MODERN INNOVATIVE TECHNOLOGIES AS A PROCESS OF IMPROVING THE QUALITY OF EDUCATION FOR STUDENTS OF HIGH SCHOOLS</i>	22
Антонов Є.В. <i>ГЕЙМИФІКАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ: ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ ІГОР У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ</i>	30
Близнюк М.М. <i>ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ТЕХНОЛОГІЧНІЙ ОСВІТІ</i>	43
Борисенко Л.Л., Корват Л.В. <i>ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕПРЕСИВНИХ СТАНІВ ОСІБ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ</i>	53
Бровко К.А., Олійник К.О. <i>ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ УЧНІВ 4-Х КЛАСІВ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ТЕХНОЛОГІЇ WEB 3.0</i>	66
Бровко К.А., Дурдас А.П., Сопова Д.О., Андрощук К.Г. <i>МЕДІА ДИДАКТИЧНИЙ СУПРОВІД РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ ТА КРЕАТИВНОСТІ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ІНШОМОВНОЇ ПІДГОТОВКИ</i>	73
Бурчак С.О., Бурчак Л.В. <i>ПЕДАГОГІЧНА ПРАКТИКА В СИСТЕМІ РОЗВИТКУ ТВОРЧОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ</i>	84
Вишняк М.В. <i>ДОСВІД УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ НІДЕРЛАНДІВ З ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ-ФІЛОЛОГІВ (ЛІНГВІСТІВ)</i>	96

Волошин В.Д. <i>КОНЦЕПТУАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ МОДЕЛЮВАННЯ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ ТАКТИЧНОГО РІВНЯ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ</i>	105
Гуменюк О.С., Пацула І.Н., Павлюк А.С. <i>ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДІТЕЙ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ ТА РОЛЬ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ В ОРГАНІЗАЦІЇ КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИТКОВОГО ПРОЦЕСУ З ДІТЬМИ</i>	113
Діденко Н.М. <i>ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ НЕФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ</i>	127
Карпенко О.Є. <i>ПІДГОТОВКА ВИХОВАТЕЛІВ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В АВСТРІЇ</i>	139
Кас'яненко О.М., Лалак Н.В., Фенчак Л.М. <i>ІНКЛЮЗИВНЕ ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ: СПОСОБИ ОРГАНІЗАЦІЇ, ШЛЯХИ, МЕТОДИ, ЕФЕКТИВНІСТЬ</i>	149
Кирилович О.Ф. <i>ДИДАКТИЧНА ГРА ЯК ОДИН ІЗ СПОСОБІВ ЗБАГАЧЕННЯ СЛОВНИКОВОГО ЗАПАСУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ</i>	160
Клеценко Л.В., Вишар Є.В. <i>ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОГО ЗДОРОВ'Я МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ ПРИ ВИВЧЕННІ ДИСЦИПЛІНИ «БЕЗПЕКА ЛЮДИНИ»</i>	168
Кобржицький В.В. <i>ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ НЕПЕРЕРВНОЇ ТУРИСТИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ</i>	179
Красюк Л.В., Ковтун Н.І., Липчанко-Ковачик О.В. <i>ПІДГОТОВКА СТУДЕНТІВ ДО ФОРМУВАННЯ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ</i>	189

Красюк Ю.М., Сільченко М.В. <i>АДАПТАЦІЯ ДИСТАНЦІЙНИХ КУРСІВ ДО ОНЛАЙНОВОГО НАВЧАННЯ В КРИЗОВИХ УМОВАХ</i>	197
Кузнецов Р.М. <i>СУТНІСТЬ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ</i>	211
Кузнецова Г.П. <i>СИСТЕМНИЙ ПІДХІД У ФОРМУВАННІ ФОНЕТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ</i>	224
Луцков А.В. <i>ЗАСТОСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ</i>	239
Мельник Б.М., Канюра О.А., Ращенко Н.В. <i>СУЧАСНІ ВИМОГИ ДО СИСТЕМИ ПІДГОТОВКИ З ОРТОДОНТІЇ, ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ЯКОСТІ ВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ</i>	247
Мельник О.М., Передон Н.О. <i>АКАДЕМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ПОДКАСТИНГУ У ВИКЛАДАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ</i>	257
Мережко Ю.В., Петрикова О.П. <i>МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ МАЙБУТНІХ АРТИСТІВ-ВОКАЛІСТІВ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ</i>	267
Молнар Т.І. <i>МІЖКУЛЬТУРНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ: КАТЕГОРІЙНО-ДЕФІНІТИВНИЙ АНАЛІЗ</i>	278
Новаківська Л.В. <i>ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСТУПНОСТІ У ВИКЛАДАННІ СЛОВЕСНОСТІ НА РІЗНИХ ОСВІТНИХ РІВНЯХ: ФОРМИ І МЕТОДИ (XIX – ПОЧ. XX СТ.)</i>	286
Окольніча Т.В., Костенко Л.Д. <i>МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ЕТНОГРАФІВ XIX – ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ XX СТОЛІТТЯ</i>	296

- Олійник І.В.** 307
ОСНОВНІ ФОРМИ ТА МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ У МАЙБУТНІХ ДОКТОРІВ ФІЛОСОФІЇ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УМОВАХ АСПІРАНТУРИ
- Онипченко О.І., Питецька Н.І., Зозуляк-Случик Р.В.** 323
ГЕНЕЗА СУМІСНОГО ТА РОЗДІЛЬНОГО НАВЧАННЯ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ: СОЦІОСТАТЕВИЙ АСПЕКТ
- Павлова В.В., Нагорна Н.В.** 336
ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ МЕТОДИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ В ПРОЦЕСІ МАГІСТЕРСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ
- Рубан А.К.** 349
ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ У СОЦІАЛЬНО НЕАДАПТОВАНИХ ПІДЛІТКІВ ЗАСОБАМИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ
- Рудницька-Юрійчук І.Р.** 363
ЗБАГАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ДОСВІДУ ЯК ЗАСІБ СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
- Саган В.В.** 377
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ДО ВЕДЕННЯ ВІЙСЬКОВОГО (КОРАБЕЛЬНОГО) ГОСПОДАРСТВА У ПІДРОЗДІЛАХ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ
- Семенова А.М.** 389
ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА ОЛІМПІАДИ ПАЩЕНКО У ФОНДАХ НАУКОВОГО АРХІВУ ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА
- Стешиц А.В.** 400
МОТИВАЦІЙНІ ПРІОРИТЕТИ ДЛЯ ПОБУДОВИ ДИФЕРЕНЦІЙОВАНОГО ФІЗИЧНОГО НАВАНТАЖЕННЯ СТУДЕНТІВ
- Тереховська О.В.** 407
«КОХАНЕЦЬ ЛЕДІ ЧАТТЕРЛЕЙ» ДЕВІДА ГЕРБЕРТА ЛОУРЕНСА ЯК РОМАН-ПРОТЕСТ: КОНЦЕПТУАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ВИМІР АНАЛІЗУ (науково-методичні матеріали до вивчення літературної спадщини Д.-Г. Лоуренса у виші)

Терещенко М.М. <i>ВЗАЄМОДІЯ УНІВЕРСИТЕТІВ ТА ПІДПРИЄМСТВ У ПІДГОТОВЦІ ПРОФЕСІОНАЛІВ З ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ</i>	423
Хроленко М.В. <i>ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ БІОЛОГІЇ: ЗМІСТОВИЙ АСПЕКТ</i>	442
Чаркіна О.А., Гукасян К.О. <i>ОСОБИСТІСНА АНОМАЛЬНІСТЬ ЯК КОРЕЛЯТ НЕЙРОПСИХОЛОГІЧНИХ ПОРУШЕНЬ САМОРЕГУЛЯЦІЇ У МАТЕРІВ ДІТЕЙ З ВАДАМИ РОЗВИТКУ</i>	455
Чернишова А.М. <i>СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРА ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ВИКЛАДАННЯ ХОРЕОГРАФІЇ</i>	470
Шевчук Т.І. <i>ВИЗНАЧЕННЯ СТАНУ СФОРМОВАНOSTІ СОЦІОКОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У СТУДЕНТІВ-МЕДИКІВ</i>	483
Шпотя Т.В. <i>АКТУАЛІЗАЦІЯ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО ІМІДЖУ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗАСОБАМИ МЕДІАТЕХНОЛОГІЙ</i>	495
СЕРІЯ «Психологія»	
Белякова С.М., Злотнікова І.Г. <i>ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНИХ ПЕРЕЖИВАНЬ ЖІНОК СЕРЕДНЬОГО ДОРОСЛОГО ВІКУ</i>	504
Белякова С.М., Шмиголь А.О. <i>ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ПАНДЕМІЇ COVID-19 НА ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗДОРОВ'Я МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ</i>	517
Бочелюк В.Й., Панов М.С., Спицька Л.В. <i>КЛАСИФІКАЦІЯ РОЗЛАДІВ АУТИЧНОГО СПЕКТРУ</i>	530
Демський В.В., Москалець В.П. <i>ПСИХОЛОГІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЛІГІЙНОГО ВПЛИВУ НА ОСОБИСТІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ</i>	541

Довгопола К.С. <i>АНАЛІЗ ПРОГРАМ З РАНЬОГО РОЗВИТКУ ДЛЯ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРОВОЇ ФУНКЦІЇ</i>	550
Жигайло Н.І., Матеюк О.А. <i>ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У ЗОНІ ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ</i>	565
Карпенко Є.В. <i>ДЕТЕРМІНАНТИ ПОЧУТТЯ БЕЗПЕКИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ: ДОВОЄННИЙ РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ЕКСКУРС</i>	575
Козьменко О.І., Сотнікова К.К. <i>УСПІХ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ КОНЦЕПТ</i>	585
Кузьменко Т.М., Вінс В.А., Кашпур Ю..М. <i>ПСИХОТЕХНОЛОГІЇ СУПРОВОДУ КЛІЄНТІВ ІЗ СИМПТОМАМИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДЕЗАДАПТАЦІЇ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ</i>	600
Кутішенко В.П., Власенко І.А., Вінник Н.Д. <i>ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННОСТЕЙ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ РЕКОНСТРУКЦІЇ НИМИ ТРАВМАТИЧНИХ ПОДІЙ ПОЧАТКУ ВІЙНИ В УКРАЇНІ</i>	616
Мельник К.С., Тертична Н.А. <i>ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНИХ СТРАХІВ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ</i>	634
Паскевська Ю.А. <i>ПРОФЕСІЙНЕ НАВЧАННЯ ПЕРСОНАЛУ ОРГАНІВ ТА УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ</i>	644
Хараджи М.В., Сагіна К.Г. <i>ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ В ОРГАНІЗАЦІЇ</i>	655
Хараджи М.В., Шаровара О.Г. <i>СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СІМЕЙНИХ КОНФЛІКТІВ У ПРОЦЕСІ РОЗЛУЧЕННЯ</i>	665
Чемодурова Ю.М. <i>НАДАННЯ ПСИХОСОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ УЧАСНИКАМ ОСВІТЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВІЙНИ</i>	676

- Чижишин О.І.** 688
ПРОБЛЕМИ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ У БАТЬКІВ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ
- Чиркова Т.І.** 696
ПРОБЛЕМА ЕМОЦІЙНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ СУЧАСНИХ ЖІНОК ВІД ЧАТУВАННЯ ІЗ ІНОЗЕМНИМИ ПАРТНЕРАМИ У СТОСУНКАХ
- Ягоднікова В.В.** 705
СОЦІАЛЬНИЙ ІНТЕЛЕКТ КЕРІВНИКА ЗАКЛАДУ ОСВІТИ ЯК ЧИННИК ЕФЕКТИВНОЇ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 159.923.2

[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-9\(14\)-113-126](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-9(14)-113-126)

Гуменюк Ольга Сергіївна асистент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2, вул. Максима Кривоноса, м. Тернопіль, 46000, <https://orcid.org/0000-0003-0402-2816>

Пацула Ірина Несторівна викладач кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2, вул. Максима Кривоноса, Тернопіль, 46000

Павлюк Анастасія Сергіївна студентка 2 курсу кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, спеціальність «Спеціальна освіта», ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2, вул. Максима Кривоноса, Тернопіль, 46000

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДІТЕЙ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ ТА РОЛЬ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ В ОРГАНІЗАЦІЇ КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИТКОВОГО ПРОЦЕСУ З ДІТЬМИ

Анотація. Для дітей, які мають загальне недорозвинення мовлення (ЗНМ) характерне порушення мовленнєвої системи, що стосується граматичної, лексичної та фонематичної сторін. Тому своєчасне виявлення та найголовніше виправлення порушень мовленнєвого розвитку є одним із найважливіших завдань сучасної логопедії. Перед фахівцями постають складні завдання щодо пошуку ефективних шляхів, методів і форм діагностики ЗНМ у дітей та організації ефективного корекційно-розвиткового процесу з ними. Відтак, фахівці мають постійно вдосконалювати рівень своєї компетентності щодо сучасної періодизація проявів загального недорозвинення мовлення, характеристики психолого-педагогічних особливостей дітей з ЗНМ, методів діагностики та корекції цього порушення.

З метою дослідження та висвітлення психолого-педагогічних особливостей дітей із ЗНМ та визначення їхньої ролі у організації корекційно-розвиткового процесу у статті використано комплекс загальнонаукових методів: аналіз науково методичної літератури з даної теми – для характеристики психолого-педагогічних особливостей; аналіз сучасних програм подолання ЗНМ у дітей – для окреслення сутності та основних підходів у організації корекційно-розвиткового процесу; аналіз, синтез, індукція та дедукція – для виокремлення причин виникнення ЗНМ у дітей; систематизація та узагальнення – для формування висновків за результатами дослідження.

Відмічено, що через мовленнєві порушення, які пов'язані із ураженням або ж недорозвиненням певних відділів центральної нервової освіти виникають труднощі у сприйманні звуків та недоліки вимови. Недостатнє оволодіння звуковим складом слова гальмує накопичення словникового запасу, формування граматичної будови мови та опануванню навичками письма та читання.

Мовленнєві порушення також напряму залежать від генетичних факторів. Може виникнути мовленнєвий дефект під впливом навіть незначних несприятливих зовнішніх чинників.

Ключові слова: загальне недорозвинення мовлення, сучасна логопедія, порушення мовленнєвого розвитку, корекційно-розвитковий процес, мовленнєва патологія.

Humenyuk Olga Serhiyivna Assistant of the department of special and inclusive education, TNPU named after Volodymyr Hnatyuk, 2, Maksym Kryvonosa St., Ternopil, 46000, <https://orcid.org/0000-0003-0402-2816>

Patsula Iryna Nestorivna Teacher of the Department of Special and Inclusive Education, TNPU named after Volodymyr Hnatyuk, 2, Maksym Kryvonosa St., Ternopil, 46000

Pavlyuk Anastasia Serhiyivna 2nd-year student of the Department of Special and Inclusive Education, specialty "Special Education", TNPU named after Volodymyr Hnatyuk, 2, Maksym Kryvonosa St., Ternopil, 46000

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CHARACTERISTICS OF CHILDREN WITH GENERAL SPEECH DEVELOPMENT AND THE ROLE OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CHARACTERISTICS IN THE ORGANIZATION OF THE CORRECTIVE AND DEVELOPMENTAL PROCESS WITH CHILDREN

Abstract. For children who have a general underdevelopment of speech, a disorder of the speech system, which concerns grammatical, lexical and phonemic aspects, is characteristic. Therefore, timely detection and, most importantly, correction of disorders of speech development is one of the most important tasks of modern speech therapy. Specialists face difficult tasks in terms of finding effective ways, methods and forms of diagnosis of PN in children and organizing an effective corrective and developmental process with them. Therefore, specialists must constantly improve their level of competence regarding the modern periodization of manifestations of general underdevelopment of speech, characteristics of the psychological and pedagogical features of children with general underdevelopment of speech, methods of diagnosis and correction of this disorder.

In order to investigate and highlight the psychological and pedagogical features of children with general underdevelopment of speech and determine their role in the organization of the correctional and developmental process, the article uses a complex of general scientific methods: analysis of scientific and methodical literature on this topic - to characterize the psychological and pedagogical features; analysis of modern programs for overcoming SEN in children - to outline the essence and main approaches in the organization of the correctional and developmental process; analysis, synthesis, induction and deduction - to identify the causes of general underdevelopment of speech in children; systematization and generalization - to form conclusions based on research results.

It is noted that due to speech disorders, which are associated with the damage or underdevelopment of certain departments of the central nervous system, there are difficulties in perceiving sounds and pronunciation defects. Insufficient mastery of the sound structure of the word inhibits the accumulation of vocabulary, the formation of the grammatical structure of the language, and the mastery of writing and reading skills.

Speech disorders also directly depend on genetic factors. A speech defect can occur under the influence of even minor adverse external factors.

Keywords: general underdevelopment of speech, modern speech therapy, impaired speech development, corrective and developmental process, speech pathology.

Постановка проблеми. ЗНМ (загальне недорозвинення мовлення) являється складним мовленнєвим дефектом. Воно проявляється порушенням формування звукової, лексико-граматичної та семантичної мови, при цьому у дітей може бути повноцінний слух та не бути відхилень в інтелектуальній сфері.

Загальне недорозвинення мовлення може проявлятися різноманітними складними мовними розладами, які можуть розпочинатися проблемами зв'язного мовлення до абсолютної відсутності загальноповсякденної мови.

Безпосередньо коли дитина приходить до школи, її мовленнєва готовність є запорукою успішної адаптації в учнівському колективі та сприяє засвоєнню освітньої програми. Саме тому, в дошкільному віці приділяють велику увагу виявленню мовленнєвих проблем, та їх корекції. Адже мовленнєве порушення може стати причиною обмеження навчальних можливостей дитини.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема загального недорозвинення мовлення висвітлювалась у зарубіжній та вітчизняній літературі починаючи із 50-х років минулого століття. Теоретичне обґрунтування ЗНМ вперше було сформульовано внаслідок багатоаспектних досліджень мовленнєвої патології у дітей дошкільного і шкільного віку. Ці дослідження були проведені професоркою Р. Левіною та співробітниками НДІ дефектології (Г. Жаренкова, Г. Каше, Н. Нікашина, Л. Спірова). Відхилення у формуванні мовлення розглядалися як порушення розвитку, що протікають за законами ієрархічної будови вищих психічних функцій.

В сучасній логопедії термін «недорозвинення мовлення» використовується для позначення низького рівня сформованості мовленнєвої системи або ж певної мовленнєвої функції. А. Корнев [1] зазначав, що недорозвинення мовлення є не самостійною нозологічною одиницею, а сукупністю декількох синдромів, які можуть відрізнятися за механізмами.

«Поняття загального недорозвинення мовлення базується на прогресивній думці про можливість єдиного педагогічного підходу до різнорідних за своєю етіологією виявленим недорозвиненості мовлення у дітей, виходячи з конкретного стану мовного розвитку дитини» [2].

«Загальне недорозвинення мовлення» також розуміють як порушення засвоєння всіх компонентів мовленнєвої системи, яке безпосередньо відноситься як до звукової так і до смислової сторони мовлення. Взагалі ЗНМ може бути як самостійним мовленнєвим порушенням, так і спостерігатися при різних складних формах дитячих мовленнєвих патологій.

Зазначимо, що ЗНМ має різне походження та різну структуру аномальних виявлень. Водночас, для всіх дітей з ЗНМ є типові відхилення, які безпосередньо вказують на системне порушення мовлення. Ці відхилення обумовленні розладом мовленнєвих психологічних і фізіологічних механізмів. Провідною ознакою є пізній початок мовлення, коли перші слова дитини з'являються у віці 3-4 років, інколи після 5 року життя. У таких дітей мовлення незрозуміле, спостерігається недостатня мовленнєва активність. Мовленнєве недорозвинення умовно представлене у рівнях: від відсутності мовлення чи белькоту до розгорнутого мовлення, але із проблеми у фонематичній та лексико-граматичній будові.

При загальному недорозвиненні мовлення у дитини порушуються компоненти мовленнєвої діяльності: вимовна сторона, фонематичні процеси та лексико-граматична будова. Також проявляється ураження комунікативної функції мовлення [3].

Принципи аналізу структури дефекту, які були розроблені Л. Виготським, виявились важливими для розробки класифікацій порушень мовленнєвого розвитку. Це виділення первинного дефекту, становлення характеру вторинних відхилень, вивчення походження та класифікація симптомів, враховуючи провідні фактори (час виникнення первинного дефекту, ступінь його вираженості та умови виховання, в яких відбувається розвиток дитини).

У дітей, які мають порушення інтелекту, зору чи слуху ЗНМ має вторинний характер, тобто виступає як другий первинний дефект. В інших випадках порушення мовленнєвого розвитку є первинним дефектом та спостерігається у дітей з різноманітними вадами мовлення.

Деякі автори, такі як С. Шаховська, виділяють недостатність мовної здібності, як основний дефект дітей, що мають ЗНМ [4]. Це, насамперед, пов'язується з недостатньо ефективною корекційно - педагогічною роботою.

Якщо говорити про мовну здібність, то маємо на увазі систему орієнтовних дій у мовному матеріалі, яка спрямована на продуктивність мовних явищ. У процесі предметної діяльності, спілкування дитини до 3-х років та дорослого, засвоюються основні способи орієнтування у мовному матеріалі. Сюди ми відносимо орієнтування на ситуацію взаємодії, орієнтування за аналогією та на мовленнєву систему, орієнтування на зразок дії дорослого.

О. Леонт'єв [5] розглядав «мовну здібність» як один із компонентів моделі мови разом із мовленнєвою діяльністю та мовною системою. Механізм формування мовної здібності можна представити за допомогою такої схеми: задатки - діяльність – спілкування – мовна здібність – мовна особистість – мовна активність – мовна компетенція – мовна обдарованість – літературний чи поетичний талант [6]. У процесі спілкування з іншими розвивається мовна здібність. До умов її становлення відносять: формування навичок оволодіння мовою в комунікативній функції; розвиток пізнавальної активності; формування структурних рівнів системи мови.

У дітей, які мають мовленнєву патологію з раннього дитинства прослідковується порушення діяльності у мовному матеріалі. Тобто у дітей, які мають ЗНМ, задатки до розвитку мовної здібності виявляються порушеними.

Система мови у дітей, які мають ЗНМ не формується. Б. Гріншпун [7] писав, що: «алаліки в процесі свого розвитку переходять із одного рівня недорозвинення мовлення на інший, залишаючись не мовленнєвими (або тими, хто погано говорить) дітьми».

Порушення мовної здібності у дітей, які мають ЗНМ може проявлятися у вигляді: зниженої уваги до мовленнєвого оточення та не активній спостережливості; зниженої мовленнєвої активності; швидкому згасанні відбитків, які виникли у пам'яті; перенесення засвоєної граматичної форми на інші слова не здійснюється; виникають труднощі актуалізації знайомих слів [8].

У дітей, які мають ЗНМ спостерігаються труднощі у формуванні засвоєнні мови, всіх її сторін, та використанні мови з метою спілкування в суспільстві.

ЗНМ необхідно відрізнити від зовнішньо схожих за своїми проявами та патогенетичними механізмами порушень психофізичного розвитку дитини. На цьому наголошують М. Зеєман, Н. Жукава, Є. Кирилова, Н. Леонідова, О. Мастюгова, Є. Саботович, Т. Філічева та інші.

Проаналізувавши психолого-педагогічну літературу з означеної проблематики, варто зазначити, що кількість дітей із порушеннями усного мовлення у дошкільному та молодшому шкільному віці збільшується. Це в свою чергу спричиняє труднощі у подальшому опанування та засвоєнні навчального матеріалу, що може відобразитися в успішності та соціалізації дітей в суспільстві. Усе це визначає актуальність дослідження.

Метою даної статті є дослідити та висвітлити психолого-педагогічні особливості дітей із ЗНМ та визначити їх роль у організації корекційно-розвиткового процесу з означеною категорією дітей.

Методи дослідження. Для досягнення мети у дослідженні використано комплекс загальнонаукових методів: аналіз науково методичної літератури з даної теми – для характеристики психолого-педагогічних особливостей; аналіз сучасних програм подолання ЗНМ у дітей – для окреслення сутності та основних підходів у організації корекційно-розвиткового процесу; аналіз, синтез, індукція та дедукція – для виокремлення причин виникнення ЗНМ у дітей; систематизація та узагальнення – для формування висновків за результатами дослідження.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що ЗНМ є складним мовленнєвим дефектом, що проявляється через порушення формування звукової, лексико-граматичної та семантичної мови. При цьому у дітей може бути повноцінний слух та не бути відхилень в інтелектуальній сфері [9]. ЗНМ може проявлятися через різноманітні складні мовні розлади, які можуть розпочинатися з проблем зв'язного мовлення та проявлятися через абсолютну відсутність загальноповнорозумованої мови.

Безпосередньо коли дитина приходить до школи, її мовленнєва готовність є запорукою успішної адаптації в учнівському колективі та сприяє засвоєнню освітньої програми. Саме тому, в дошкільному віці приділяють велику увагу виявленню мовленнєвих проблем та їх корекції. Адже мовленнєве порушення може стати причиною обмеження навчальних можливостей дитини.

До ЗНМ можуть призвести різноманітні несприятливі впливи як і у внутрішньоутробному розвитку, під час пологів так і у перші роки життя дитини. Найчастіше мовленнєві порушення в дітей ззовні можуть мати однакові симптоми, але різні причини виникнення певного мовленнєвого порушення. Тому логопеду, або ж іншому фахівцю важливо з'ясувати причини, щоб визначити методiku корекційної роботи з дитиною.

Загалом причини поділяють на внутрішні та зовнішні. До внутрішніх причин відносять певні фізіологічні чинники, які вплинули на дитину під час вагітності матері, під час пологів чи в ранньому віці. Сюди можна віднести: спадкові захворювання; захворювання матері під час виношування дитини; шкідливі звички когось з батьків дитини; родові травми чи складні пологи; різноманітні фізичні перевантаження під час вагітності.

До зовнішніх причин відносять фізіологічні та соціальні фактори, які здійснювали свій вплив на дитину в перші роки життя. Сюди ми відносимо: передозування ліками чи побічні дії медикаментозного лікування; травми голови; інфекційні захворювання, що впливають на мозок дитини; неправильні педагогічні підходи в родині; педагогічна занедбаність.

У багатьох випадках ЗНМ є наслідком взаємодії різних факторів.

Характер аномалії залежить також від часу ураження. Найтяжчі ураження мозку зазвичай виникають у періоді раннього ембріогенезу, тобто на

3-4 місяці вагітності матері. Причинами, які зумовлюють ці ушкодження найчастіше є інтоксикації чи інфекції матері, несумісність крові за резус-фактором, захворювання ЦНС і травми мозку у перші роки життя дитини.

Також вживання алкоголю, нікотину, наркотичних засобів може призвести до порушень психофізичного розвитку дитини.

Через мовленнєві порушення, які пов'язані із ураженням або ж недорозвиненням певних відділів ЦНС виникають труднощі у сприйманні звуків та недоліки вимови. Недостатнє оволодіння звуковим складом слова гальмує накопичення словникового запасу, формування граматичної будови мови та опануванню навичками письма та читання.

Мовленнєві порушення також напряму залежать від генетичних факторів. Може виникнути мовленнєвий дефект під впливом навіть незначних несприятливих зовнішніх чинників.

За клінічними видами О. М. Мастюкова [10] виділяє три групи дітей із ЗНМ:

1 група – це неускладнена форма ЗНМ, або як говорять по-іншому необтяжений варіант. Ця група характеризується мінімальною мозковою дисфункцією, не виявляється локальних уражень центральної нервової системи. В анамнезі дітей, що відносяться до даної групи, найчастіше спостерігається нетривала асфіксія та не яскраво виражений токсикоз матері під час вагітності. В постнатальному періоді може спостерігатись соматична ослабленість, інфекційні захворювання. Для дітей характерна емоційно-вольова незрілість, труднощі в динамічній організації рухів, недостатня регуляція м'язового тону;

2 група – ускладнені форми ЗНМ, або ж обтяжений варіант. Характеризується складнішою симптоматикою та патогенезом. Мовленнєвий розвиток супроводжується неврологічною та психопатологічною симптоматикою. Це свідчить про незрілість ЦНС та про грубе ураження мозкових структур;

3 група – це грубе недорозвинення мови. Сюди відносяться діти із органічним ураженням мовних відділів головного мозку, тобто із моторною алалією. Дослідження вказують на те що при моторній алалії у дітей враженні не лише локальна кора головного мозку, але й підкоркові структури мозку, які забезпечують нейробіологічні ланки мовлення, систем і підсистем головного мозку. Алалія характеризується труднощами у формуванні складової структури слів, у розвитку фразового мовлення. Відбувається порушення процесу актуалізації потрібного слова за звуковими, семантичними ознаками. При моторній алалії загальне недорозвинення мовлення може проявлятися у важкій формі, коли власне мовлення неможливе, і у труднощах лексико-граматичної будови.

При сенсорній алалії ЗНМ виявляється у труднощах розуміння мовлення оточення. Але при цьому власне мовлення дитини може бути модульоване та супроводжуватися жестами та мімікою.

Залежно від ступеня ЗНМ, виділяють 4 рівні мовного розвитку:

I рівень – відсутність загальноновживаного мовлення – «безмовні діти»;

II рівень мовного розвитку – зародки загальноновживаного мовлення, бідність словникового запасу та явища аграматизму;

III рівень – поява розгорнутої фразової мови, недорозвинення звукової та смислової сторін;

IV рівень мовного розвитку – певні порушення в розвитку лексико-граматичної та фонетико-фонематичної сторін мовлення [11].

Утруднена мовленнєва діяльність накладає відбиток на інтелектуальній, сенсорній, емоційно-вольовій сферах. Це пов'язано з взаємозв'язком мовленнєвих порушень з іншими сторонами психічного розвитку. У дітей, які мають ЗНМ можуть страждати такі мисленнєві операції як: порівняння; класифікація; аналіз; синтез; словесно-логічне мислення.

Для дітей із ЗНМ характерний низький рівень пізнавальної діяльності, обсяг уявлень про навколишній світ бідний, при встановленні причинно-наслідкових зв'язків виникають труднощі. Динаміка мисленнєвих процесів уповільнена. Більшості властива ригідність мислення. Наочно-образне мислення відстає в розвитку. Самостійно оволодіти аналізом та синтезом неможливо. У дітей часто виникають труднощі при використанні словесної інструкції, мовленнєва активність є зниженою, вони не можуть утримати словесний ряд, оскільки мають обмежений обсяг пам'яті. Не зважаючи на це, вони мають потенційні можливості для того, щоб оволодіти різними абстрактними поняттями, із допомогою дорослого. Сміслова пам'ять є відносно збереженою проте характеризується зниженням продуктивності запам'ятовування. Діти можуть губити елементи певних завдань, або ж лише частково відтворити послідовність.

Логічна діяльність дітей, які мають загальне недорозвинення мовлення характеризується нестійкістю, відсутністю контролю за правильністю виконання завдання. Під час порівняння предметів, вони орієнтуються другорядні ознаки чи випадкові. Це говорить про труднощі у виділенні суттєвих ознак предметів, складнощі виникають при підбиранні слів-аналогій на основі порівняння, діти не розуміють змісту загадок.

Низький рівень розвитку основних властивостей уваги: недостатня стійкість та обсяг уваги; обмежені можливості її розподілення; дизфузність.

Увага є нестійкою, дитина дуже часто відволікається, або ж виснажується після певного виду навантаження.

Зорові уявлення є неточними. Так, наприклад, при зоровому впізнанні предмета в різних умовах, їм потрібно більше часу. Порушений зоровий аналізатор та синтез, оскільки дітям важко виділяти частини зі складного малюнка, а потім знову їх об'єднувати. Спостерігаються певні труднощі в зорово-просторовому орієнтуванні.

Під час виконання певних дій діти можуть змінювати місцями наступність дій, не запам'ятовувати інструкцію, скорочувати кількість дій.

Знижена продуктивність запам'ятовування і відтворення вербальної інформації, навіть якщо смислова та логічна пам'ять збережена.

Діти які мають загальне недорозвинення мовлення є малоактивними, не виявляють ініціативи при спілкуванні, це пов'язано, насамперед, із стійкими порушеннями в діяльності спілкування та незрілістю мотиваційної сфери. Що може призвести до проблем у розвитку та навчанні, а також когнітивних порушень. Спілкування дітей 4-5 років носить переважно ситуативно-діловий характер, що не відповідає віковій нормі.

Характерним для дітей, що мають ЗНМ є повільніший розвиток усіх видів моторної діяльності: загальної, дрібної, мимічної та артикуляційної. Це проявляється при виконанні окремих рухів, спостерігається загальна незграбність, зниження швидкості та спритності, утруднення при виконанні певної серії рухів. Дитині важко виконувати дії за інструкцією чи відтворювати послідовність елементів рухів, переключатися з однієї справи на іншу.

Також можуть виникати труднощі в процесі ритмічного руху, статичній та динамічній координації, передаванні чи перекочуванні м'яча з рук в руки, стрибки на правій чи лівій нозі.

При формуванні дрібної моторики, у дітей спостерігаються певні особливості, що проявляються в недостатній координації пальців рук та кисті руки. М. Кольцова [12] наголошувала на тому, що рівень розвитку мовлення знаходиться на пальцях руки і перебуває в прямій залежності від ступеня розвитку дрібної моторики. Діти не можуть відтворювати запропоновані рухи пальцями рук, застрягають на якомусь одному русі, спостерігається повільний темп та в'ялість. Вони не можуть в достатній мірі оволодіти навичкою користування ножицями та в образотворчій діяльності. Оскільки порушена графомоторна навичка, тобто неможливість правильно змальовувати фігури чи малюнки. Спостерігається або ж слабке, або дуже сильне натискання на олівець, недотримання ліній, неточність та невпевненість рухів. Зорово-моторна координація недостатньо розвинена, тобто дитина не слідує за рухами руки. Вони відчують труднощі під час роботи із дрібними предметами, конструктивний праксис є порушеним.

Вольова сфера дітей із загальним недорозвиненням мовлення характеризується недостатньою саморегуляцією, самоконтролем, словесною регуляцією дій, та, насамперед, труднощами здійснення усіх етапів вольової дії.

При вивченні мотиваційно-вольової готовності дітей до активної навчальної діяльності було виявлено домінування ігрової мотивації, затримку формування навчальних мотивів, їх недостатню усвідомленість, нестійкість та поверховість.

Саме через це діти відчують складнощі в умовах дотримання кількох правил, у визначенні мети своєї діяльності, плануванні, виконанні, оцінці та перевірці.

«Процес виконання вольових дій недостатньо опосередковується мовленням, що унеможливує їх виконання у внутрішні форми».

Особливості вольової сфери можуть проявлятися у різних видах діяльності: як під час виконання ігрового так і навчального завдання.

Корекційно-розвивальна робота для дітей, які мають ЗНМ включає в себе єдність формування мовленнєвих процесів, розвиток сенсомоторної та емоційно вольової сфери. Багатьма авторами, які здійснювали психолого-педагогічні дослідження, були розроблені основи корекційного навчання. Воно включає в себе такі напрями: формування механізмів мовленнєвої діяльності - слух, зір, увагу тощо; формування вимови, лексики, зв'язного мовлення та граматики.

Підготовчим етапом логопедичної роботи є: подолання негативізму; формування зорового та слухового сприймання; формування просторових уявлень; формування операцій аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення та класифікації.

Одним із основних завдань корекційно-розвивального процесу є розвиток пізнавальної активності дітей. Логопедичні заняття є основною формою корекційного навчання і призначаються для систематичного формування, розвитку та корекції всіх компонентів мовленнєвої системи.

При організації корекційно-розвивального процесу фахівці мають насамперед створити комфортні умови для корекції мовлення у дітей: врахування вікових та індивідуальних особливостей дитини; здійснення диференційованого підходу; використання загально-дидактичних принципів – науковості, наочності, доступності тощо; врахування корекційної спрямованості навчання та виховання; врахування структури мовленнєвого дефекту та симптоматики порушення; здійснення психолого-педагогічного та логопедичного діагностування; активізувати сенсорні аналізатори.

Також для проведення корекційної роботи логопедичний кабінет має бути устаткований індивідуально допоміжними засобами, сюди ми відносимо дзеркала, зонди РАУ тощо, а також має бути навчально-дидактичний матеріал.

Корекційно-розвивальний процес насамперед спрямований для того що розширити коло знань та уявлень про навколишній світ, збагатити активний та пасивний словники дитини, сприяти розвитку зв'язного мовлення.

Корекційна робота із дітьми, які мають 1 рівень ЗНМ включає в себе такі напрями як: розвиток моторики, розуміння мовлення, наслідування, слухова та зорова увага.

Якщо говорити про дітей 2 рівня ЗНМ то корекційна робота буде спрямована на розвиток складової структури, звукової системи мовлення, фразового мовлення, граматичної будова та просодики.

Для корекційно-розвивального процесу дітей із 3 рівнем ЗНМ характерне удосконалення зв'язного мовлення з урахуванням культури мовлення, практичне засвоєння засобів мовлення та підготовка до навчання грамоти.

Корекційна робота може проводитись індивідуально, фронтально та по групах все залежить від мовленнєвих порушень порушень.

Індивідуальні заняття включають в себе: постановку звуків; розвиток артикуляційної моторики; розвиток фонематичного сприймання.

Доцільність проведення індивідуальних занять полягає в тому що фахівець при корекції порушених функцій враховує можливості кожної дитини зокрема.

Групові заняття включають в себе: автоматизацію звуків; розвиток зв'язного мовлення. На групових заняттях використовуються завдання, які сприяють формуванню психофізичної сфери дітей. Це зазвичай ігри на розвиток дрібної моторики, дихальні вправи, ігри на переключення уваги.

Фронтальні заняття проводяться в декілька етапів, які між собою пов'язані. Фронтальна форма робота пов'язана з тим, що на цих заняттях вивчаються ті звуки, які правильно вимовляються усіма дітьми ізольовано. Зазвичай фронтальні заняття включають в себе сюжети із казок та мультфільмів, елементи фольклору та сюжетно-дидактичної гри.

Висновки. Дослідивши психолого-педагогічну характеристику дітей, що мають ЗНМ можемо зробити такі висновки. Загальне недорозвинення мовлення являє собою порушення різних сторін мовленнєвої системи, і характеризується тим, що у багатьох дітей порушуються усі компоненти мови, але при цьому може зберігатися інтелект та слух. Діти, які мають ЗНМ на відміну від нормотипових не завжди можуть зрозуміти узагальнене значення слів у контексті. Погано орієнтуються у значеннях слів та їх відтінках. Великі труднощі виникають тоді, коли діти намагаються самостійно добирати антоніми та синоніми.

Призвести до ЗНМ можуть різноманітні фізіологічні чинники та соціальні фактори. Це можуть бути як спадкові хвороби так і складні пологи, педагогічна занедбаність або ж травми голови. У багатьох випадках ЗНМ є наслідком взаємодії декількох факторів. Найскладніші аномалії виникають на 3-4 місяці вагітності матері. В цілому, виділяють три групи дітей із ЗНМ за клінічними видами (1 група – це неускладнена форма, 2 група – ускладнена форма, 3 група – грубе недорозвинення мовлення) та 4 рівні мовного розвитку дітей (I – «безмовні діти», II – зародки загальноновживаного мовлення, III – поява розгорнутої фразової мови, IV – певні порушення в розвитку лексико-граматичної та фонетико-фонематичної сторін мовлення).

Діти з ЗНМ не активні, при спілкування не виявляють ініціативності. Це пов'язано з незрілістю мотиваційної сфери. Загальна, дрібна та артикуляційна моторика повільніша у своєму розвитку. У дітей спостерігається загальна незграбність, важко виконувати дії за інструкцією. Виникають труднощі при передаванні чи перекочуванні м'яча, стрибків на одній нозі.

Важливим завданням фахівця з корекційної-логопедичної роботи є налагодження взаємозв'язку з дитиною, подолання негативізму. Логопед має

постійно знаходити нові індивідуальні підходи до дитини. Логопедичні заняття найчастіше проходять у формі гри, що забезпечує рухливість дітей, швидке переключення уваги з одного виду діяльності на інший.

Важливим є те, щоб сформувати у дітей наслідувальну діяльність. Саме тому логопед повинен навчити дитину наслідувати дії з предметами, рухами рук.

Результативна логопедична робота буде відбуватися лише за тісного зв'язку логопеда-дитини-батьків. Оскільки саме цей ланцюжок забезпечує закріплення отриманих навичок, над якими працюють на заняттях.

Подальше дослідження, вважаю, доцільно спрямувати на вивчення результатів корекційно-логопедичної роботи із дітьми, що мають ЗНМ.

Література:

1. Андрусишина Л. Особливості довільної пам'яті у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення / Л.Андрусишина// Дефектологія. – 1999. – №4 – С. 20-28.
2. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. 2-е видання. - К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. — 374 с.
3. Вікова та педагогічна психологія: навч. посібник /О.В. Скрипниченко, Л.В.Долонська, З.В. Огороднійчук. – К.: Просвіта, 2001. – 416.
4. Жукова Н.С., Мастюкова Е.М., Филічева Т.Б. Логопедія. Преодолення обшчегонедорозвиття речі у дошкільників. - Екатеринбург, 1999.
5. Заплатна С. М. Особливості логопедичної роботи з формування складової структури слів у дітей із загальним недорозвиненням мовлення. – Актуальні проблеми сучасної логопедії: Матеріали конференції. – К.: РВЦ КПДЮ, 2007. – (Серія «Столична освіта»).
6. Калмикова Л.О. Перспективність і наступність в навчанні мови й розвитку мовлення дітей дошкільного і молодшого шкільного віку: психолінгвістичний і лінгвометодичний виміри : навч.-метод. посіб.
7. Каше Г. А. Подготовка к школе детей с недостатками речи. – М.: Просвещение, 1985. – 207 с.
8. Конопляста С.Ю. Логопсихологія: навч. посіб. / С.Ю. Конопляста, Т.В. Сак; за ред. М.К. Шеремет. – К.: Знання, 2010. – 293 с.
9. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ: Програмно-методичний комплекс/За ред. Є.Ф. Соботович.–К.: „Актуальна освіта”, 2007.–120 с.
10. Кравцова І.В. Програма «Корекційно-розвиткова робота з дітьми із загальним та фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення»/ І.В. Кравцова, Л.Л. Стахова. – Тернопіль: Мандрівець, 2020 – 80 с.
11. Левина Р.Е. Характеристика обшчегонедорозвиття речі //Основи теорії и практики логопедії. – М.: Просвещение, 1968. – С. 67 – 85.
12. Підручник для вищої школи / За ред. проф. М.К. Шеремет. – К.: «Слово», 2010.
13. Ревуцька О. В. Виконання лексичних вправ молодшими школярами із тяжкими вадами мовлення /О. В. Ревуцька // Дефектологія. - 2002. - № 2.- С. 18 - 26.
14. Ружицька Л.І. Особливості психічного розвитку молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення // Збірник наукових праць К ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України. – 2011. - №14. – С.706-717.
15. Соботович Є.Ф. Порушення мовного розвитку в дітей та шляхи їх корекції: навчально методичний посібник. – К.: ЮДО, 1995.– 204 с.
16. Спеціальна педагогіка з історією логопедії: навчально-методичний посібник / укл. О. В. Чепка – Умань : ВПЦ «Візаві», 2015 –103 с.

17. Тарасун В.В. Логодидактика: навчальний посібник для вищих навчальних закладів / В.В.Тарасун. – К.: Видавництво Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 2004. – 348 с.
18. Трофименко Л.І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ: Програмно-методичний комплекс / За ред. Є.Ф. Собонович. – К.: „Актуальна освіта”, 2007. – 120 с.
19. Трофименко Л.І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ: Програмно-методичний комплекс. – 2013. – 108 с.
20. Филичева Т. Б., Чиркина Г.В. Устранение общего недоразвития речи у детей дошкольного возраста: Практическое пособие. — М.: Айрис — пресс. 2004. — 224с. — (Библиотека логопеда — практиканта).
21. Шеремет М.К. Логопедія. Підручник. Третє видання перероблене та доповнене/ За ред. М.К. Шеремет. – К: Видавничий Дім «Слово», 2014. – 672 с.

References:

1. Andrusishina, L. (1999). Osoblivosti dovil'noi pam'jati u ditej starshogo doshkil'nogo viku iz zagal'nim nedorozvinennjam movlennja [Peculiarities of voluntary memory in children of older preschool age with general underdevelopment of speech]. *Defektologija - Defectology*, 4, 20-28 [in Ukrainian].
2. Bogush, A.M. (2010). *Movlennjeviz rozvitok ditej vid narodzhennja do 7 rokiv. [Speech development of children from birth to 7 years].* (vol. 1-2). K.: Vidavnichij Dim «Slovo» [in Ukrainian].
3. Skripnichenko, O.V. , Dolons'ka, L.V., Ogorodnijchuk, Z.V. (2001). *Vikova ta pedagogichna psihologija [Age and pedagogical psychology].* K.: Prosvita [in Ukrainian].
4. Zhukova, N.S., Mastjukova, E.M., Filicheva, T.B. (1999). *Logopedija. Preodolenieobshhegonedorazvitija rechi u doskol'nikov [Speech therapy. Pre-schoolers overcome general and underdeveloped things].* Ekaterinburg [in Russian].
5. Zaplatna, S. M. (2007). Osoblivosti logopedichnoi roboti z formuvannja skladovoi strukturi sliv u ditej iz zagal'nim nedorozvinennjam movlennja [Peculiarities of speech therapy work on the formation of the constituent structure of words in children with general underdevelopment of speech]. *Aktual'ni problemi suchasnoi logopedii - Actual problems of modern speech therapy*: K.: RVC KPDJu [in Ukrainian].
6. Kalmikova, L.O. *Perspektivnist' i nastupnist' v navchanni movi j rozvitku movlennja ditej doshkil'nogo i molodshogo shkil'nogo viku: psiholingvistichnij i lingvometodichnij vimiri [Perspective and continuity in language learning and speech development of children of preschool and primary school age: psycholinguistic and linguomethodological dimensions]* [in Ukrainian].
7. Kashe, G. A. (1985). *Podgotovka k shkoledetej s nedostatkami rechi [Preparation for schoolchildren with speech defects].* – М.: Prosveshhenie [in Russian].
8. Konopljasta, S.Ju. *Logopsihologija [Logopsychology].* K.: Znannja [in Ukrainian].
9. Sobotovich, E.F. (2007). *Korekcyjne navchannja z rozvitku movlennja ditej serdn'ogo doshkil'nogo viku iz ZNM [Corrective training on the development of speech of children of preschool age with mental retardatio].* K.: „Aktual'na osvita” [in Ukrainian].
10. Kravcova, I.V. (2020). *Programa «Korekcyjno-rozvitkova robota z dit'mi iz zagal'nim ta fonetiko-fonematičnim nedorozvinennjam movlennja» [Program "Corrective and developmental work with children with general and phonetic-phonemic underdevelopment of speech"].* Ternopil': Mandrivec' [in Ukrainian].
11. Levina, R.E. (1968). *Harakteristika obshhegonedorazvitija rechi [Characteristics of general underdevelopment of speech]. Osnovy teorii i praktiki logopedii- Basic theories and practices of speech therapy*, 67 – 85. [in Russian].
12. Sheremet, M.K. (2010). *Pidručnik dlja vishhoi shkoli [Textbook for higher school].* K.: «Slovo» [in Ukrainian].

13. Revuc'ka, O. V. (2002). Vikonannja leksichnih vprav molodshimi shkoljarami iz tjazhkimi vadami movlennja [Performance of lexical exercises by younger schoolchildren with severe speech disorders]. *Defektologija – Defectology*, 2, 18 – 26 [in Ukrainian].
14. Ruzhic'ka, L.I. (2011). Osoblivosti psihichnogo rozvitku molodshih shkoljariv z tjazhkimi porushennjami movlennja [Peculiarities of the mental development of younger schoolchildren with severe speech disorders]. *Zbirnik naukovih prac' K PNU imeni Ivana Ogienka, Institutu psihologii im. G.S.Kostjuka NAPN Ukraïni - Collection of scientific papers of Ivan Ohienko PSU, Institute of Psychology named after H.S. Kostyuk National Academy of Sciences of Ukraine*, 14, 706-717 [in Ukrainian].
15. Sobotovich, Є.F. (1995). *Porushennja movnogo rozvitku v ditej ta shljahi ih korekcii [Disturbances of language development in children and ways of their correction]*. – K.: IODO [in Ukrainian].
16. Chepka, O. V. (2015). *Special'na pedagogika z istorieju logopedii [Special pedagogy with the history of speech therapy]*. Uman' : VPC «Vizavi» [in Ukrainian].
17. Tarasun, V.V. (2004). *Logodidaktika [Logodidactics]*. K.: Vidavnictvo Nacional'nogo pedagogichnogo universitetu imeni M.P. Dragomanova [in Ukrainian].
18. Trofimenko, L.I. (2007). *Korekcijne navchannja z rozvitku movlennja ditej seredn'ogo doshkil'nogo viku iz ZNM [Corrective training for the development of speech of children of middle preschool age with SEN]*. K.: „Aktual'na osvita” [in Ukrainian].
19. Trofimenko L.I. (2013). *Korekcijne navchannja z rozvitku movlennja ditej seredn'ogo doshkil'nogo viku iz ZNM [Corrective training for the development of speech of children of middle preschool age with SEN]*. K.: „Aktual'na osvita” [in Ukrainian].
20. Filicheva, T. B., Chirkina, G.V. (2004). Ustranenie obshhego nedorazvitija rechi u detej doshkol'nogo vozrasta [Elimination of general underdevelopment of speech in children of preschool age]. — M.: Ajris — press (Biblioteka logopeda — praktikanta) [in Russian].
21. Sheremet, M.K. (2014). *Logopedija [Speech therapy]*. (vol. 1-3). K: Vidavnichij Dim «Slovo» [in Ukrainian].